

UOT 159.9

Məhərrəm Sabir oğlu Əliyev

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ümumi psixologiya
kafedrasının dosenti, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dillər Universitetinin elmlər doktoru proqramı üzrə qiyabi doktorantı,*

<https://orcid.org/0000-0002-3762-8745>

E-mail: dos.m.aliyev@gmail.com

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(5\).152-158](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(5).152-158)

EKZİSTENSİAL VAKUUM VƏ ZAMAN ÇIXMAZI ANLAYIŞLARI KONTEKSTİNDƏ İNTİHARA MEYİLLİLİK

Maharram Sabir Aliyev

*associate professor of the department of General psychology
at Azerbaijan State Pedagogical University,
doctor of philosophy in psychology
part-time doctoral student of the doctor of science program at
Azerbaijan University of Languages*

SUICIDAL TENDENCIES IN THE CONTEXT OF THE CONCEPTS OF EXISTENTIAL VACUUM AND TIME DEADLOCK

Магетррам Сабир оглы Алиев

*доцент кафедры Общей психологии
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета,
доктор философии по психологии,
докторант-заочник по программе доктора наук
Азербайджанского Университета Языков,*

СКЛОННОСТЬ К СУИЦИДУ В КОНТЕКСТЕ ПОНЯТИЙ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОГО ВАКУУМА И ВРЕМЕННОГО ТУПИКА

Xülasə. V. Frankl “ekzistensial vakuum” deyəndə, insan həyatındakı mənasızlığı və boşluğu başa düşür. Onun fikrincə, cəmiyyətdə hökm sürən və insana yönəlmiş reduksionizm, başqa sözlə, onu əşya adlandırılan yanaşma həyatın mənasızlaşmasına, son nəticədə intihara götürə bilər. V. Frankl, insanda unikal mənalara axtarib tapmağa imkan verən qabiliyyəti təkmilləşdirməyi ekzistensial vakuumdan qurtulmağın yollarından biri kimi göstərir. Onun fikrincə, insan yeni unikal situasiyalarda yaranan yeni universal dəyərlərə diqqət etməyi və bu zəmində öz həyatını yenidən şəkilləndirməyi öyrənməlidir. Bu işdə isə ancaq insana böhran vəziyyətlərdə seçim etmək şansı tanıyan vicdana güvənmək olar. Ekzistensial vakuumdan qurtulmağın digər yolunu sağlam həyat fəlsəfəsinin mənimsənilməsindən keçdiyini söyləyir. V. Frankl belə qənaətə gəlir ki, həyatın mənasını tapmaq və ekzistensial vakuumdan xilas olmaq üçün insanın, hətta bəşəriyyətin vəhdəti ideyasını qəbul etmək lazımdır. V. Franklin ekzistensial vakuum anlayışına paralel “zaman çıxmazı” anlayışı işlədilir və bu fenomenin ölçülə biləcəyinə işarə edilir. Zaman çıxmazı insanın əvvəlki özünə dönüşünün mümkün ola bilməyəcəyi keçid nöqtəsidir. Bu nöqtədən sonra insan həyatı gözlənilməz məcralarda cərəyan edə bilər, hansı ki, onlardan biri də intihar etməkdir.

Açar sözlər: intihara meyillilik, intihar enerjisi, məna, ekzistensial vakuum, zaman çıxmazı

Abstract. When V. Frankl speaks of the "existential vacuum," he means the meaninglessness and emptiness of human life. He believes that the reductionism prevalent in society, which focuses on the individual—in other words, the approach that dismisses them as things—can lead to a meaningless life and, ultimately, to suicide. Frankl demonstrates that one way to overcome the existential vacuum is to develop the ability to seek and find unique meaning in people. He believes that people must learn to recognize new universal values that arise in unique situations and rebuild their lives on this basis. In this matter, one can rely only on conscience, which enables a person to make choices in crisis situations. He suggests that another way to overcome the existential vacuum is to adopt a healthy philosophy of life. Frankl concludes that in order to find meaning in life and overcome the existential vacuum, it is necessary to embrace the idea of the unity of man, even humanity. Parallel to V. Frankl's concept of the existential vacuum, the concept of "time deadlock" is used, and it is noted that this phenomenon is measurable. A time deadlock is a transitional point where a person cannot return to their former self. After this point, human life can take unexpected turns, one of which is suicide.

Key words: suicidal tendencies, suicidal energy, meaning, existential vacuum, time deadlock

Аннотация. Когда В. Франкл говорит об «экзистенциальном вакууме», он понимает бессмысленность и пустоту в человеческой жизни. По его мнению, преобладающий в обществе редукционизм, фокусирующийся на человеке, иными словами, подход, называющий его вещью, может привести к бессмысленности жизни и, в конечном итоге, к самоубийству. В. Франкл показывает, что одним из способов избавиться от экзистенциального вакуума является развитие способности искать и находить уникальные смыслы в человеке. По его мнению, человек должен научиться обращать внимание на новые универсальные ценности, возникающие в новых уникальных ситуациях, и перестраивать свою жизнь на этой основе. В этом вопросе можно полагаться только на совесть, которая дает человеку возможность сделать выбор в кризисных ситуациях. Он говорит, что еще один способ избавиться от экзистенциального вакуума — это принятие здоровой философии жизни. В. Франкл приходит к выводу, что для того, чтобы найти смысл жизни и избавиться от экзистенциального вакуума, необходимо принять идею единства человека, даже человечества. Параллельно концепции экзистенциального вакуума В. Франкла используется понятие «временного тупика», и указывается, что это явление поддается измерению. Временной тупик — это переходная точка, где человек не может вернуться к своему прежнему «я». После этой точки человеческая жизнь может принять неожиданные повороты, одним из которых является самоубийство.

Ключевые слова: склонность к суициду, суицидальная энергия, смысл, экзистенциальный вакуум, временной тупик

Giriş

“Hər dövrün öz nevrozları olduğu kimi, hər dövr həm də öz psixoterapiyasını tələb edir” (1, s. 24). V. Frankl (1905-1997) “İnsan məna arayışında” (1990) əsərini məhz bu cümlə ilə yazmağa başlayır. Onun fikrincə, günümüzün insanı seksual tələbatların deyil, daha çox ekzistensial tələbatların frustrasiyası ilə qarşı-qarşıyadır.

İlk növbədə, ekzistensial vakuum anlayışının mahiyyətinin açılması və izah edilməsi ön plana çıxır. Digər tərəfdən, həmin anlayışın öyrənilmə imkanlarının araşdırılması təhlil predmetinə çevrilmiş olur. Üçüncüsü, ekzistensial vakuum anlayışının zaman çıxması anlayışı ilə əlaqəsi kontekstində intihara meyillilik məsələsinin şərh edilməsi aktuallaşır.

V.Frankl ekzistensial vakuum deyəndə insanların öz həyatları boyunca yaşadıkları mənasızlığı və boşluğu ifadə edir (1). Belə ki, o deyir: “... indi mənasızlıq və boşluq hisslərindən əziyyət çəkən insanlara müraciət edək. Getdikcə

daha çox xəstə “daxili boşluq” adlandırdıqları şeydən şikayətlənir, buna görə də bu vəziyyəti “ekzistensial vakuum” adlandırdım” (1, s. 308).

“Faydasızlıq, cansıxıcılıq və boşluq günü-müzdə insanın ən çox əzab çəkdiyi problemlərdən sayılır və psixoloji təzyiqin toplanması, ətraf mühitin monotonluğu və onda insani təzahürlərin olmaması ilə birgə onu məna və dəyərlərdən yoxsun həyata götürür” (2) deyən M.S. Ahmed tələbələr arasında ekzistensial va-kuumun səviyyəsini araşdırmışdır. Tədqiqatın sonunda tələbələrin orta səviyyədə ekzistensial boşluq hiss etdikləri nəticəsinə gəlmişdir, harda ki, ekzistensial boşluq şkalasındakı fərq kişilərin xeyrinə görünür. Bunun əsas səbəbi kimi kişilərin qadınlarla müqayisədə daha çox böhranlarla, maneələrlə və mürəkkəb situasiyalarla qarşılamasıdır.

Ekzistensial vakuumu müasir mədəniyyətin dağılması kimi qələmə verən V.V. Nalimov insanların da təbiət kimi “texniki inkişaf”ın gə-

tirdiyi zorakılıqdan əziyyət çəkdiyini, ümidlərini itirdiklərini və gələcəyə əminliklə baxa bilmədiklərini söyləyir (3).

Deyilənlərin fonunda ekzistensial vakuumun öyrənilməsi metodlarının işlənilməsi istiqamətində müxtəlif addımlar atılmışdır. Onlardan biri J.Dyck Murray tərəfindən həyata keçirilmişdir (4). “Həyatdakı məqsəd” (PIL-The Purpose in Life test) testi qiymətləndirilmiş və ekzistensial vakuuma oxşar konstruktla əlaqəli olsa da, əsasən, depressiyanın ölçülməsinin dolayı metodu kimi qəbul edilmişdir. “Noetik məqsədlərin axtarılması” (SONG-the Seeking of Noetic Goals test) testi isə mənaya iradəni ölmək üçün etibarlı sayılmamışdır.

Metod

V.Franklin “İnsan mənə arayışında” əsərinin və M.Əliyevin “Qeyri-tarazlıq psixologiyası” konsepsiyasının təhlili nəticəsində alınmış məlumatların sistemləşdirilməsi, təsnif edilməsi və interpretasiyası həyata keçirilmişdir.

Nəticə

V.Frankl mövcudluğu güclü ideya və ya idealla əlaqələndirir, onun sadəcə intensional deyil, həm də transendent olması fikrinə gəlib çıxır. “*Özüniüttransendensiya mövcudluğun mahiyyətidir. İnsan olmaq – özüne deyil, başqa nəyəse istiqamətlənməkdir*” (1, s.284) ideyasından yola çıxaraq, müəllif insan varlığının subyektivliyinin önəminə vurğu edir. Lakin subyektivlik obyektivliklə əlaqədə mənalanmağa başlayır. V. Frankl yazır ki, “*Obyekt və subyekt arasında yaranan gərginlik sahəsindən kənarda idraka bənzər bir şey yoxdur*” (1, s. 284). Başqa sözlə, “*aləmdə varlıq (var olmaq)*” anlayışını düzgün anlamaq üçün, müəllifin fikrincə, insanın situasiyanın parçası halına gəlməsi, ona qoşulması və aləmə qarşı qoyulması fikrini qəbul etmək önəmlidir. “*Obyektin obyektivliyi obyekt və subyekt arasındakı gərginliyin saxlanmasıdır. Bu “mən varam” və “mən ... malıyam (məliyəm)” arasındakı gərginliyə bənzər gərginlikdir*” (1, s. 285) yazan V. Frankl, bu gərginliyi saxlamaq üçün mənəni varlıqla üst-üstə düşməkdən qorumağın zəruriliyinə vurğu edir. Müəllif, mənənin mənası anlayışını istifadə edir

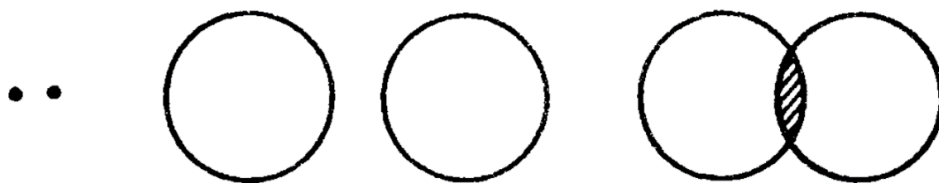
və onun varlığın gedişini istiqamətləndirdiyini qeyd edir. Müəllifin fikrincə, insan olmaq üçün həyata keçirilməsi tələb olunan mənəyə və reallaşdırılması tələb olunan dəyərlərə istiqamətlənmək lazımdır, belə ki, bu, maddiləşmə tələb edən reallıq və idealların qütbləri arasında yaranan gərginlik sahəsində yaşamaq deməkdir.

Mənə anlayışını izah edərkən, V. Frankl onun nisbiliyi, həmçinin unikallığı xüsusiyyətinə diqqəti cəlb edir. Mənənin nisbiliyini xüsusi situasiyaya qoşulan konkret insana aidliyi kimi, mənənin unikallığını isə ancaq situasiyanın deyil, bütövlükdə həyatın əlaməti kimi izah edir. O, bu anlamda mənənin 3 unikallığını ayırır:

1. “Mən”in unikallığı;
2. Cari (indiki) anın unikallığı;
3. İnsan mövcudluğunun öztransendent əlaməti.

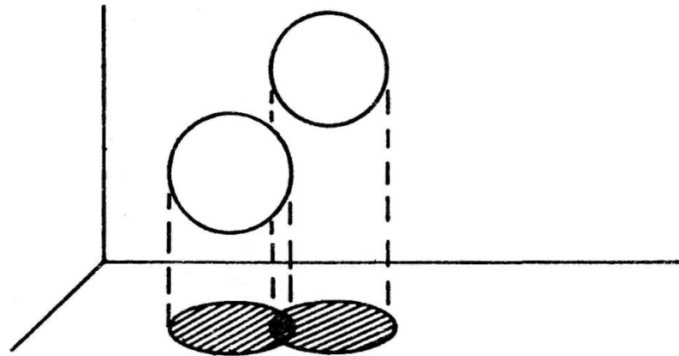
Bununla yanaşı, V.Frankl fərdi situasiyaların unikal mənələrinin xüsusi (fərdi) təbiəti ilə yanaşı, ümumi təbiətinə də vurğu edərək, müəyyən cəmiyyət topluluğuna xas mənələrin olduğunu və bunların daha çox ümumən insanlıq mövqeyinə aidliyini qeyd edir. “*Məhz belə mənələr dəyərlər kimi başa düşülür. Beləliklə, dəyərləri cəmiyyətin, yaxud hətta bütün bəşəriyyətin üzləşdiyi tipik situasiyalarda kristallaşan mənələrin universallıqları kimi tərif etmək olar*” (1, s. 288) deyən V. Frankl dəyərlərə sahib olmağın insan üçün mənə axtarışını asanlaşdırdığını söyləyir. “*Belə ki, ən azından tipik situasiyalarda insan qərar qəbul etmək zəhmətindən qurtulur*” (1, s. 288). Deməli, insanda eyni vaxtda unikal situasiyalarla bağlı unikal mənələr və tipik situasiyalara xas universal mənələri ifadə edən dəyərlər mövcud ola və bir-birilə ziddiyyət təşkil etdikdə, dəyər konfliktləri fonunda həmin dəyərlər noogen nevrozların formalaşmasına gətirib çıxara bilər.

V. Frankl unikal mənələri nöqtə, dəyərləri isə dairələr şəklində aşağıdakı şəkildə təqdim edir. O yazır ki, unikal mənələrdən fərqli olaraq, iki dəyər bir-birilə toqquşa bilər (şəkil 1).

Şəkil 1. Unikal mənələr və dəyərlər (1, s. 289).

Lakin V. Frankl öncəki fikrini üçölçülü müstəvini misal gətirərək sorğulayır və belə qənaətə gəlir ki, səthə proyeksiya olunan iki şar bir-birilə kəsişən iki dairəni formalaşdırsa da, sahələrin (sferaların) özü kəsişməyə bilər (şəkil 2).

Şəkil 2. Dəyərlər üçölçülü müstəvidə (1, s. 289).

Müəllif belə qənaətə gəlir ki, dəyərlərin ierarxik sırasından dolayı iki dəyər bir-birilə zidd ola bilməz. Çünki dəyər anlayışı ilə yanaşı, dəyərin yaşanılması faktı ilə qarşı-qarşıya qalırıq. Bu isə o deməkdir ki, *“müəyyən dəyərin yaşanılması onun hansısa digər dəyərdən daha əhəmiyyətli olmasını özünə daxil edir. Dəyərlərin konfliktli üçün yer yoxdur”* (1, s. 290).

V. Frankl fikrinin davamı olaraq qeyd edir ki, *“dəyərlərin ierarxik sırasının yaşanılması insanı “qərar qəbulundan” azad etmir”* (1, s. 290). Onun fikrincə, *“meyillər insanı hərəkətə itir, dəyərlər isə cəzb edir”* (1, s. 290). İnsan, müəllifin düşüncəsinə görə, situasiyadan asılı olaraq dəyəri ya qəbul edə, ya da ondan imtina edə bilər. V. Frankl belə fikri əsaslandırmağa çalışır ki, mənalar nisbi olmaqla yanaşı, həm də subyektivdir. Məhz bu məsələyə münasibətdə **ekzistensial vakuumu** mənasızlıq (anlamsızlıq), daxili boşluq, düşkünlük hissinin yaşanılması kimi xarakterizə edir. O yazır ki, *“Beləliklə mənə – əsas etibarilə o şeydir ki, biz onu ətrafımızdakı öz-özülüyündə neytral olan şeylərə proyeksiya edirik”* (1, s. 291). V. Frankl subyektivliyə reallığı (obyektivliyi) onda gördüyümüz bir perspektiv kimi yanaşır və qeyd edir ki, subyektivlik obyektivliyi azaltmır. *“Mənə, cavab tələb edən sualı verən insan və ya cavab tələb edən sualı nəzərdə tutan situasiya tərəfindən nəzərdə tutulan şeydir”* (1, s. 293). V. Frankl fikrincə, mənəni vicdanın köməyiylə axtarmaq lazımdır. O, vicdanı belə tərif edir: *“Vicdan, situasiyanın mənasını tapmağa insanın intuitiv qabiliyyətidir”* (1, s. 294). F.

Franklın fikrincə, vicdan intuitiv olmaqla yanaşı, yaradıcı qabiliyyətdir. Məhz insanın vicdanının başlatdığı inqilab sayəsində əvvəllər unikal mənə olan şeylər universal dəyərlərə çevrilə bilər. Müəllifin dediyi kimi, *“Bu günün unikal mənası – sabahın universal dəyəridir. Məhz bu şəkildə dinlər yaradılır və dəyərlər qurulur”* (1, s. 294).

V. Frankla görə, vicdanın bir sıra xüsusiyyəti və ya komponenti vardır:

1. intuitivlik;
2. yaradıcılıq;
3. ziddiyyətləri üzə çıxarmaq.

V. Frankl bizə intihara meyilliliyin şifrəsini verir. Belə ki, o yazır: *“Unikal – həqiqətən unikal – situasiyada unikal mənə ondan ibarətdir ki, ... universal dəyərindən imtina edəsən. Aydın ki, bu, digər dəyərləri icra etməyin yeganə imkanındır”* (1, s. 295). Başqa sözlə, intihar etmək insan üçün yaşamdan daha önəmli dəyərə çatmağın yolu kimi şərh edilə bilər. O zaman ortaya sual çıxır: *“Yaşamdan daha dəyərli nə ola bilər?”* Cavab birmənalı olmasa da, müəllifin də dediyi kimi, bir suala yalnız bir doğru cavab ola bilər. Bizim ehtimalımıza görə, yaşamdan daha önəmli dəyər yenə də yaşam ola bilər, lakin fərqli və yeni ölçüdə, yeni dalğada.

V. Franklın dediklərindən belə nəticəyə gəlirik ki, ənənələrin dağıldığı və yox olduğu dövrlərdə (bizim yaşadığımız dövr də daxil olmaqla) *“unikal mənələrin axtarılıb tapılması vasitəsilə yeni dəyərlərin yaradılması əvəzinə bunun əksi baş verir. Universal dəyərlər çürüməyə başlayır. Ona görə də, daha çox insan məqsədsizlik və boşluq hissinə, yaxud mənim*

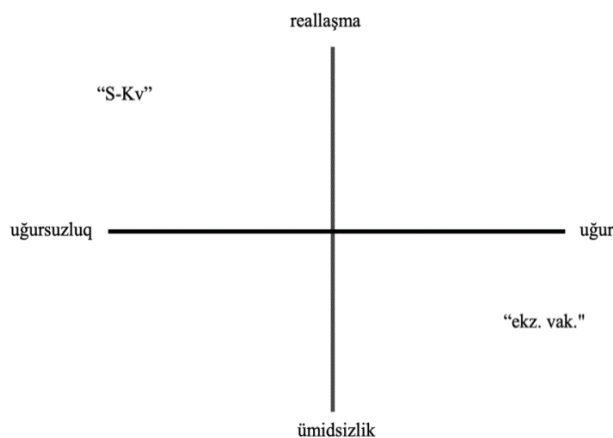
adlandırıdığım şəkli ilə ekzistensial vakuuma bürünür” (1, s. 295). Onun fikrincə, ekzistensial vakuumdan qurtulmağın yolu insanda unikal mənalara axtararaq tapmağa imkan verən qabiliyyəti təkmilləşdirməkdir. Unikal mənalara yeni unikal situasiyalarda yaranan yeni universal dəyərlərə diqqət etməyi və bu zəmində öz həyatını yenidən şəkilləndirməyi öyrənməlidir. Bu işdə isə, müəllifin fikrincə, ancaq vicdana güvənmək olar: “Canlı, aydın və dəqiq vicdan – ekzistensial vakuumun ... effektivliyinə müqavimət göstərməyə imkan verən yeganə şeydir” (1, s. 296). V. Frankla görə, vicdanın bəzi xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

1. hipereqonun psevdoəxlaqı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur;
2. şərtlənmə prosesindən fərqlənir;
3. vicdan səhv edə bilər.

Vicdan insana böhran vəziyyətlərdə seçim etmək şansı tanıyır, əlbəttə ki, əgər susdurulmayıbsa. Çünki susdurulmuş vicdan hər şeyə olmasa da, çox şeyə qadirdir. Vicdanımızın səsi həmçinin bu və ya digər situasiyaya hansı mövqeyi tutacağımıza işıq tutmuş olur. Müvafiq məsələyə dəyərlər kontekstində yanaşsaq, deyə bilərik ki, insanın yaşadığı çətin və mürəkkəb həyata münasibətdə hansı mövqeyi tutması münasibət dəyərini anlamaq baxımından önəmlidir. Məsələn, əzab çəkdiyini deyən adam əzabı necə yaşayacağını özü seçə bilər; ya qəbullanıb həyatına davam edə, ya əzabı başqalarına yaşada, yaxud da özünə zərər verə, intihar edə bilər. Məhz bu seçimlər bulağında insan “zaman çıxmazı”na daxil olur, zamanı qavrama və anlama şəkli də-

yişir. İnsan elə bir sahəyə düşür ki, oradan heç bir şəkildə çıxma bilmir (fizikada bunun qarşılığı olaraq «qara dəliyi» göstərə bilərik), nəticədə gözlənilməz adlandırıdığımız (öncədən deyə bilməyəcəyimiz) əməl və hərəkətləri törədir. Həmin məqamda insanın davranışı artıq proqnoz edilə bilmir, sadəcə ehtimal oluna bilər. V. Frankl yazır ki, “... Mən çox sonralar əzabın mənasını anladım. O, səni özüni daha yaxşı variantına dəyişdirirsə, məna (anlam) qazanır” (1, s. 306). Çox təəssüf ki, insan intihar etdikdən sonra kimə və ya nəyə döndüyünü, ən azından bizim qavrayışımız səviyyəsində görə və anlama bilmir.

V. Frankl ekzistensial vakuumu səriştəli insanın ölçüsü kimi qəbul etdiyi uğur-uğursuzluq və reallaşma-ümitsizlik dioxotomiyalarının kəsişməsində nəzərdən keçirir (şəkil 3). Onun fikrincə, bir tərəfdən, insanlar uğur qazansalar da, ümitsizlik fenomenini yaşaya bilər, hansı ki, ekzistensial vakuum olaraq uğurun altında, ümitsizlikdən sağa doğru yerləşdirilə bilər. Digər tərəfdən, uğursuzluğa baxmayaraq, reallaşma fenomenini mövcud ola bilər. Müəllif, koordinat oxunda reallaşma-uğursuzluq kvadratında solda yuxarıda məhz San-Kventin həbs-xanasında son məqamda belə həyatın mənasının tapıla biləcəyinə canlı nümunə olan insanla tanışlığının xatirinə bunu “S-Kv” olaraq qeyd edir (1). Belə nəticə çıxara bilərik ki, uğur heç də həmişə insanın həyatına məna qatmır, onu xoşbəxt etmir. Tam tərsinə, həyatının mənalı olduğunu kəşf edən insan xoşbəxt olur və yaşamı doya-doya yaşayır.

Şəkil 3. Ekzistensial vakuumun formalaşması mexanizmi (1, s. 304).

V. Frankla görə, ekzistensial vakuum anlayışının etiologiyası iki faktdan irəli gəlir:

“Birincisi, heyvandan fərqli olaraq, insana heç bir təhrik və instinkt demir ki, ona nəyi etmək

vacibdir. İkincisi, köhnə dönləmlərə əks olaraq, heç bir şərt, ənənə və dəyər demir ki, o, nəyi etməlidir” (1, s. 308). Onun fikrincə, “çox zaman insan, mahiyyət etibarilə, nə etmək istədiyini heç bilmir. Bunun əvəzinə, sadəcə başqalarının etdiyini, ya da başqalarının ondan istədiyini edir. O, belə demək olarsa, Qərb üçün xarakterik olan konformizmə, Şərq üçün isə xarakterik olan totalitarizmə öz töhfəsini verir” (1, s. 308). Ekzistensial vakuum, müəllifin fikrincə, eyni vaxtda həm qüvvətlənən, həm də yayılan fenomen olmaqla paradoks təşkil edir. Ekzistensial vakuumun öhdəsindən necə gələ biləcəyimiz sualına öncə yazdıqlarına (unikal mənalara) axtararaq tapmağa imkan verən qabiliyyəti təkmilləşdirmək və vicdan) əlavə olaraq belə fikirlə çıxış edir: “Ehtimal etmək olar ki, həyatın hər bir insan üçün real mənasının olduğunu göstərmək üçün sağlam həyat fəlsəfəsini dəstəkləməyimiz gərəkdir” (1, s. 309). Sağlam həyat fəlsəfəsinin məqsədi xoşbəxt olmaqdırsa, xoşbəxt olmağın açarı münasibətlərdə gizlidir. V. Frankl yazır ki, “Əgər biz öz görüş sahəmizi genişləndirsək, görürük ki, azadlıqdan istifadə edirik, lakin öz məsuliyyətimizi tamlığı ilə dərk etmirik. Yoxsa biz anlayardıq ki, onları daha az imtiyazlı adamlara yaxud az inkişaf etmiş ölkələrə münasibətdə reallaşdırmağımızı gözləyən xeyli sayda mənalara var” (1, s. 319). Bu məqamda müəllif insanın, hətta bəşəriyyətin vəhdəti haqqında təsəvvürün genişləndirilməsindən başlamağın önəminə vurğu edir. Bu anlamda, dəyər yerdəyişmələrinin nə qədər önəmli olduğunu fərqlənə varırıq.

Dəyərə münasibətdə insanın yaşadığı məneələrin tezliyi və çoxluğu onun “operativ

zaman”ını məşğul edərək, böhran həddə çatdığı anda əmələ gələn rezonans sayəsində insanın zaman yolunu dəyişdirir, “**zaman çıxmaz**”ı fenomenini yaranır, nəticədə intihara meyil halı intihar enerjisinə dönüşür; intihara meyil halında insan seçimləri indiki anda onun yaşam gücü, sinir sisteminin reaksiyası və mövcud davranış modellərinin aktuallaşması ilə müəyyən edilir.

Ümumən hər bir insanda suicidal risk amilləri aşağıdakılardır:

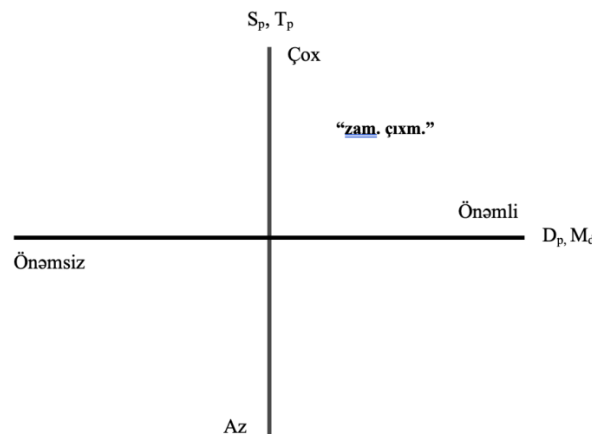
1. **Üzücü problemin sayı (ölçüləbiləndir);**
2. **Problemin tezliyi (ölçüləbiləndir);**
3. **Problemin dəyəri və ona münasibət (ölçüləbiləndir)** (5; 6).

Sadaladığımız risk amillərini əsas götürərək, işçi düsturu aşağıda göstərilmiş şəkildə işləmiş oluruq:

$$E_i = f(M_d, T_p, S_p)$$

Burada E – enerji, f – funksiya, i – intihar, M – dəyərli olan problemə münasibət, d – dəyər, T – problemin tezliyi, p – problem və S – problemin sayıdır.

Düsturu koordinat oxu üzərində göstərsək, ordinat oxu problemin sayı və tezliyinin azlığını–çoxluğuna, absis oxu isə problemin dəyərinə münasibətinin insan üçün önəmli–önəmsiz olmasına işarə edir (şəkil 4). Ehtimalımıza görə, intihara meyil halının intihar enerjisinə dönüşdüyü nöqtə, başqa sözlə, “zaman çıxmaz” koordinatın məhz problemin sayı və tezliyinin çox, problemin dəyərliliyinə münasibətin insan üçün önəmli olduğu sağ yuxarı tərəfində yerləşir. Həmin koordinat nöqtəsində hər kəsin intihar edə biləcəyi ehtimalını irəli sürürük.

Şəkil 4. İntihar enerjisinin formalaşması mexanizmi.

Nəticədə deyə bilərik ki, insan “zaman çıxmaz”ı nöqtəsinə gələrsə, oradan çıxması halında ya əvvəlki özü olma ehtimalı aradan qalxır, yeni kimliyə, yeni “mən”ə dönüşür, ya da ölür, intihar edir və ya intihara cəhd edir. Deməli, ya həmin keçid nöqtəsinə çatmağın qarşısı alınmalı, ya da həmin nöqtədə baş verənlərin psixoloji mexanizmini anlayıb sonrakı addımların necə tənzimləmə biləcəyini öyrənməliyik. Bu, bizə həmin nöqtəni keçən insana intihar davranışından və qərarından fərqli addım atmağın yolunu necə göstərəcəyimizə işıq tutacaqdır.

Müzakirə.

Gördüyümüz kimi, bir tərəfdən, insana münasibətin dəyərsizləşməsi, V. Franklin dediği kimi, insanın əşya kimi qiymətləndirilməsi, yaradıcılığın sıxışdırılması (ekzistensial vakuum), digər tərəfdən, insan üçün dəyər anlamı daşıyan

önəmli problemlərin sayı və tezliyinin artması (zaman çıxmazı) intihara meyil halını (potensial enerjini) intihar enerjisinə (kinetik enerjiyə) çevirməyə şərait yaradır. Nəticədə insan intihar edir.

Problemin aktuallığı. Texnoloji tərəqqi məhsullarının həyatımıza tamamilə daxil olduğu bir dövrdə daxilə yönəlmənin azaldığı və insanın boşluqda olduğunun fərqinə belə varmaması ekzistensial vakuum və zaman çıxmazı anlayışlarının öyrənilməsini yenidən aktual edir.

Problemin elmi yeniliyi. İlk dəfə məqalədə ekzistensial vakuum və zaman çıxmazı anlayışları eyni müstəvidə müqayisəli şəkildə təsvir edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Dünyada baş verən hadisələr burulğanında insanın öz dünyasına yönəlməsinə, həyatındakı boşluğa diqqət etməsinə və həyatının mənasını tapmasına işıq tutacaq gərəklə alətlərə yiyələnməsinə imkan yaradır.

Ədəbiyyat

1. Франкл, В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева; вст. ст. Д. А. Леонтьева. — М.: Прогресс, 1990. — 368 с. URL: https://imwerden.de/pdf/frankl_chelovek_v_poiskakh_smysla_1990.pdf
2. Ahmed, M. S. (2022). The Existential Vacuum and its Relationship to the two Personality Types (A-B) among University Students. *Journal of Tikrit University for Humanities*, 29(7, 2), 418–447. <https://doi.org/10.25130/jtuh.29.7.2.2022.22>
3. Nalimov, V. V. (1996). Nalimov, V. V. (1996). Existential vacuum and how to overcome it problems of modern culture and possible ways out: At the threshold of the third millennium- What we have grasped on approaching the XXIst century. *International Journal of Transpersonal Studies*, 15(1), 1–6.. *International Journal of Transpersonal Studies*, 15 (1). Retrieved from <https://digitalcommons.ciis.edu/ijts-transpersonalstudies/vol15/iss1/2>
4. Murray J. Dyck, Assessing logotherapeutic constructs: Conceptual and psychometric status of the purpose in life and seeking of noetic goals tests, *Clinical Psychology Review*, Volume 7, Issue 4, 1987, Pages 439-447, ISSN 0272-7358, [https://doi.org/10.1016/0272-7358\(87\)90021-3](https://doi.org/10.1016/0272-7358(87)90021-3). (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0272735887900213>)
5. Əliyev, M. İntihar üsulu ilə düşüncə və zodiak bürcələrinin əlaqəsi (Qeyri-tarazlıq psixologiyası kontekstində təhlil): [Electron resurs] // – Bakı: Bakı Qızlar Universitetinin Elmi əsərləri, – 2021. Cild 12, № 4, – səh. 432-439 URL:<https://bqu.edu.az/storage/533c0105-941d-45b2-990a-bed7781401a9.pdf>
6. Əliyev, M. Gənclər arasında suicidal risk amillərinin psixoloji təhlili: [Electron resurs] // – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, – 2025. Cild 92, № 3, – s. 170-176 URL:https://journals.arti.edu.az/uploads/f_20250708064531310062699.pdf

Redaksiyaya daxil olub: 22.05.2026